

Papp Ingrid

Kié Zrínyi Miklós?

Történeti és műformai hagyomány a szlovák nemzeti ideológiában és irodalomban a 19. század közepén

A szigetvári Zrínyi Miklós és az ő hőstettét megörökítő, azonos nevű dédunokája személyéről és cselekedeteiről formált értelmezések hosszú időn keresztül központi helyet foglaltak el a magyarországi magyar és nem magyar ajkú nemzetek politikai ideológiájának és nemzettudatának kialakításában.¹ A két Zrínyit a Habsburg birodalmi patriotizmus és a magyarországi Hungarus patriotizmus egyaránt sajátjának tekintette. A birodalmi ideológiában betöltött helyük szempontjából a 18. századi katolikus történetíróknak volt előkészítő szerepük, akik a Zrínyiket egyszerre mutatták be a katolikus hit és a bécsi központtal megszervezett egységes Habsburg monarchia védelmezőiként. A 19. századi összbirodalmi identitást kifejező munkák a szigetvári hőst és költő-hadvezér dédunokáját a híres osztrákok közé sorolták, akik etnikailag ugyan nem, de birodalmi értelemben osztráknak számítottak, hiszen kiemelkedő alakjai voltak a Habsburg Birodalomnak és feltétlen hűséggel szolgálták a császárt. Ezzel a nézetrel összhangban jelentette meg 1807-ben Joseph Hormayr a szigeti Zrínyi életrajzát német nyelven, és festette meg Bécsben Johann Peter Krafft a szigetvári kirohanást. Theodor Körner 1812-es Zrínyi-drámája a legmaradandóbb és legnagyobb hatású irodalmi feldolgozása a halált a szülőföldje helyett a dinasztikus érdekekért felvállaló, és a bécsi császár őt is sújtó intézkedéseit töretlen lojalitással helyeslő várvédő alakjának.² Néhány évtizeddel később már csak a szigeti Zrínyi alakja volt vállalható a bécsi birodalmi nemzettudat számára, dédunokáját megfosztotta ettől a szereptől a bécsi hadvezetéssel, mindenekelőtt Raimundo Montecuccolival való konfliktusának,³ nagyobb távlatban pedig a Habsburg udvarral

¹ Az alábbi áttekintés elsődleges forrása HAUSNER Gábor, „Zrínyi Miklós emlékezete – The Echoes of Miklós Zrínyi”, in *Zrínyi-album – Zrínyi Album*, szerk. HAUSNER Gábor, 338–379 (Budapest: Zrínyi Kiadó–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016).

² John NEUBAUER, „Zrínyi, Zriny, Zrinski or: In Which Direction Does the Gate of Vienna Open?”, *Neohelicon* 29, 1. sz. (2002): 219–234, 226–229.

³ KLANICZAY Tibor, „Bevezető”, in ZRÍNYI Miklós, *Válogatott művei*, szerk. KLANICZAY Tibor, 7–66 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1952), 64.

kialakult feszültségeinek, a francia udvarral kiépített kapcsolatainak,⁴ összességében egy önálló nemzeti politika vitelére való alkalmasságának és hajlandóságának hangsúlyozása. A bécsi Hadtörténeti Múzeum hősi csarnoka már csak a szigeti Zrínyinek adott helyet, a magyar szobrászok, Vay Miklós és Izsó Miklós azonban úgy mintázták meg az alakját 1864–65-ben, hogy arcvonásaival a dédunokát is becsempészték a panteonba.

A költő Zrínyi ugyanis ekkorra már a magyar rendi nacionalizmus ideológiája szempontjából bírt elsődleges fontossággal. A soknemzetiségű Habsburg Birodalomnak, illetve a Magyar és Horvát Királyság többnemzetiségű és többnyelvű értelmiségi rétegének Zrínyi-tradíciója – az Európa-szerte lezajló kulturális paradigmaváltások következményeképpen – a 19. század első felében felbomlott, helyette párhuzamos nemzeti diskurzusok jöttek létre. A magyar nemzetről szóló modern politikai eszmék megformálásában a történetírás, az irodalom és a filológia kapott elsődleges szerepet. A két Zrínyi Miklós alakja Kazinczy Ferenc kezdeményezése nyomán vált a nemzeti szimbólumrendszer fontos elemévé, aki 1816-ban kiadta a dédunoka *Szigeti veszedelem* című eposzát, 1825-ben pedig a szigeti dédapa életrajzát. Szemere Pál 1818. évi Körner-fordítása is tartalmazta már a főhős áldozatvállalásának a nemzeti célokra áttolódó hangsúlyváltásait.⁵ A Zrínyi-hagyomány jelentősége ezek révén vált nyilvánvalóvá a reformkor írói és gondolkodói számára: Jósika Miklós, Eötvös József és Szalay László a költő Zrínyiben a politikust látták, akit saját reformtörekvéseik elődjének tartottak. Ennek a Zrínyinek az alakja Habsburg-ellenes politikai vonásokat kapott. Az 1848–49-es forradalom időszakában Zrínyi a Habsburg politikai törekvésekkel szembeállítva, a magyar függetlenség szimbólumaként jelent meg. A szabadságharc bukását követően ez a kép még inkább megerősödött, amikor 1853-ban kiadták Zrínyi politikai publicisztikai műveit is.

Zrínyi és a Zrínyik magyar nemzeti hőökként való értelmezése nem csak az osztrák, hanem a horvát felfogással is szemben állott. Horvátországban erős volt ugyan a szigeti Zrínyi Miklós, azaz Nikola Šubić Zrinski kultusza, ám hősieis várvédelmét

⁴ Bethlen Miklós jegyezte le a tragikus végű vadászat elbeszélésekor: „A francia király küldött volt néki tízezer tallért ajándékon híre és jószága pusztulásáért, melyet noha a császár hírével vett volt el és Bécsben vendégeskedett el, mégis gyanúban volt miatta. Vitnyédi disszavójára hallám, hogy mondá: Conscia mens recti fama mendacia ridet [A jó lelkiismeret neveti a hír hazugságait]; semmit sem vé tettem, ha veszek, ártatlan, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek, hogy ezt a törökkel való gyalázatos békességet nem javallottam, melyben nem voltam egyedül etc.” BETHLEN Miklós, „Élete leírása magától”, in KEMÉNY János és BETHLEN Miklós, *Művei*, kiad., jegyz. V. WINDISCH Éva, Magyar remekírók, 399–981 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980), 601. A francia kapcsolatnak a bécsi megítélést befolyásoló voltára Jankovics József hívta fel a figyelmemet, köszönet érte. A francia szövetségés gyanúja a Wesselényi-mozgalom leleplezését követően, Vitnyédi és mások vallatása során is előkerült.

⁵ NEUBAUER, „Zrínyi, Zriny, Zrinski...”, 230.

mindinkább az aulikus politikai érdekek egyoldalú kiszolgálásaként ítélték meg.⁶ A kezdetben az illírizmus, majd a pánszlávizmus platformjára helyezkedő Ante Starčević (1823–1896) fellépését követően a politikai szemlélet egyre radikálisabban osztrák-, kiegyezés- és magyar-ellenessé vált. Zágráb 1873-ban kialakított közparkját még Zrinjevacnak nevezték el, ám a bécsi érdekekért magát feláldozó várvédő Zrínyi helyett a Habsburgok által kivégeztetett Frangepán Ferenc és Zrínyi Péter kultusza erősödött fel, s a parkba végül Frangepán szobra került.⁷ A szigeti várvédő Zrínyit Ivan Zajc (1832–1914) 1876-os operája akként igyekezett az új ideológiai keretekhez áramvonalasítani, hogy a librettónak még ekkor is alapjául szolgáló Körner-szöveget számos helyen a horvát hazaszeretetre tett utalásokkal korrigálta.⁸

A Magyar Királyság szláv lakóinak történelmi emlékezetében a 16. századtól jelen volt a várvédő Zrínyi alakja, mégpedig nemcsak a délszlávoknál. Már 1566-ban egy névtelen szerző – lehetséges, hogy az ostrom résztvevője – szlovákizáló cseh nyelven, *O Sigetskom zámku* (A szigeti várról) címmel énekelte meg a várvédők hősiességét, majd Szigetvár török kézre kerülését.⁹ A 20. századi kutatások rámutattak arra, hogy az ének tartalmi hasonlóságot mutat a szintén névtelen szerzőjű *História az Szigetvárnak veszéséről* című magyar verssel.¹⁰ A 19. században a szláv kölcsönösség illetve a pánszlávizmus ideológiáinak megerősödésével vált döntő jelentőségűvé Zrínyi alakja a szlovák irodalomban. A 16. századi szlovák éneket, mégpedig annak két különféle változatát Ján Kollár (1793–1852) *Národné zpevanky*jának két kötete (1834–1835) tette közzismertté az 1830-as években. Közlésük nyilvánvaló fontossággal bírt Kollár számára, aki a *Slávy dcera* című ciklusának verseiben is háromszori említést tett a Zrínyiekről. Egy szonettjében a szlávok által lakott terület földrajzi körülhatárolásának egyik pontjaként, az északi és a keleti kiterjedés jelzése után a Zrínyiek ősi várbirtokának a nevével utalt a délszlávokra (274. sz.: „Torun, kde jsou kosti Koperníka, / prahy Dněpru, chobot Chvalinský, Zrin, / Plač – to vše rázem v oku zniká” – „Toruň, ahol Kopernikusz csontjai vannak, a Dnyeper

⁶ DAVOR DUKIĆ, „The Zrinski–Frankopan Conspiracy as a National Sacrificial Narrative”, *Frontiers of Narrative Studies* 4, 1. sz. (2018): 146–157, 148.

⁷ JÁN JANKOVIČ, szerk., *Legenda o grófovi Zrínskom II.: Chrestomatia* (Bratislava: Veda, 2010), 164.

⁸ NEUBAUER, „Zrínyi, Zriny, Zrinski...”, 226, 230–233.

⁹ Szövegkiadása: „Pjeň o Sigetském zámku”, in JANKOVIČ, *Legenda o grófovi Zrínskom II.*, 33–46. Két változat magyar fordítása: KISS Károly, ford., *Zrínyi énekek: A szigetvári hős Zrínyi Miklós alakja a szomszéd népek költészetében*, bev. ORTUTAY Gyula, jegyz. VUJICSICS D. Sztóján (Budapest: Katonai Kiadó, 1956), 56–73, 155–167; az előbbi változat fordításának szemelvényes újrakiadása: CSANDA Sándor, *Csehszlávok–magyar kulturális kapcsolatok* (Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1963²), 55–63.

¹⁰ SZIKLAY László, *A szlovák irodalom története* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 73, 78; CSANDA, *Csehszlávok–magyar kulturális kapcsolatok*, 64. A magyar vers kiadása: VARJAS Béla, szerk., vál., kiad., jegyz., *Balassi Bálint és a 16. század költői*, 2 köt. Magyar remekírók (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979), 1:849–861.

lépcsős partja, a [Volga-parti] Chvalinsk nyúlványa, Zrin – minden alkalommal könny gyűlik a szembe”). Egy másikban megemlítette Črenkót, Zrínyi szolgáját (491. sz.: „Črenko čeledínem Zríniho”). Végül Kollár a legnevezetesebb helyen nagy nyomatékot adott annak a tételének, hogy „mi adtuk Zrínyit a magyaroknak” (329. sz.: „My jsme dali Uhrům Zríniho”),¹¹ vagyis a szláv közösség lemondott a horvát hősről, mint saját eszményeként való tisztelet tárgyáról, akárcsak Husz Jánosról a németek, Kopernikuszról az olaszok javára. A Zrínyi család horvát származása, így a pánszláv körbe való tartozása Kollár után nagy hangsúlyt kapott a 19. század számos szlovák alkotójánál,¹² de a Kollárhoz mérhető, jelentős szerepet a szlovák Zrínyi-kultusz további alakításában alighanem Štefan Moyzes játszott.¹³

A katolikus Štefan Moyzes (1797–1869) Nagyszombatban végezte a gimnáziumi tanulmányait, majd a bölcséleti képzését is. 1815–1819 között Pesten járta ki a teológiát. 1821-ben avatták pappá. Segédlelkészként tevékenykedett Szentendrén, Bozókön, Taszáron, Tölgyesen és Pesten. 1828-ban bölcséleti doktorátust szerzett. Pesten ismerkedett meg Ján Kollárral, akinek össz-szláv tudata nagy hatást gyakorolt Moyzesre. 1830-tól Zágrábban az akadémia professzora, 1837–1843 között cenzor. Moyzeset jó kapcsolat fűzte az illírismus vezető személyiségeihez, Ljudevit Gajhoz (1809–1872) és Stanko Vrazhoz (1810–1851). Horvátországi tartózkodása alatt nagy hatással volt rá a horvát Zrínyi-hagyomány, részt vett például Pavao Ritter Vitezović (1652–1713) *Odiljenje Sigetsko* című lírai verskötete 1836. évi zágrábi új kiadásában. A kötet bevezetőjében Moyzes a horvát nemzeti ideológiai szempontoknak megfelelően beszélt el Szigetvár elestét, Zrínyi Miklós és a várvédők tetteit.¹⁴ Forrásai között említette Samuel Budinát, Istvánffy és Kollárt, sőt Kollár Zrínyit előzőző legfontosabb sorát idézte is: „My jsme dali Uhrům Zríniho”. 1847-ben a zágrábi káptalan kanonokjának nevezték ki, és ezzel egy időben országgyűlési követ lett. 1849–1850-ben Bécsben tartózkodott, mint Josip Jelačić bizalmasa, és részt vett a horvát ügyeket érintő tárgyalásokon.¹⁵ 1850. augusztus

¹¹ A versek sorszámai az utolsó és legbővebb autorizált változat alapján: Jan KOLLÁR, *Slávy dcera: Báseň lyricko-epická w pěti zpevích, s přidawkem básní drobnějších* (Viedeň, 1852).

¹² Ján JANKOVIČ, *Legenda o grófovi Zrínskom I.: Súvislosti* (Bratislava: Veda, 2011), 7–23, 48–53 (Pavol Országh-Hviezdoslav, Jozef Miloslav Hurban, Martin Hamuliak, Ján Hollý stb.).

¹³ Ján JANKOVIČ, *Legenda o grófovi Zrínskom II., Chrestomatia* (Bratislava: Veda, 2010), 163–170; Michaela ŠÁTKOVÁ, *Ilyrizmus a myšlienka slovenskej vzájomnosti* (magisterská diplomová práca, Brno, 2013), 29–43.

¹⁴ Štefan MOYSES, „Mikuláš, knieža Zrínsky”, in JANKOVIČ, *Legenda o grófovi Zrínskom II.*, 7–22, 20–22. Moysesnek ez az írása az alább tárgyalandó Sládkovič-mű szempontjából is számba veendő: kétségtelennek tartom, hogy az epikus költemény egyik forrása volt, ahonnet például Zrínyi lovának nevét (Perún) is meríthette Sládkovič.

¹⁵ Rastislav MOLDA, „Štefan Moyzes, od predsednickeho postu Matice k národnému hrdinovi”, in *Štefan Moyzes: za života a v historickej pamäti. Zborník vydaný pri príležitosti 220. výročia narodenia*, zost. Ján GOLIAN et al., 87–95 (Banská Bystrica: Stredoslovenské múzeum, 2018), 95.

30-án nevezték ki besztercebányai püspökké, 1851. július 23-án foglalta el a püspöki széket. Horvátországi tapasztalatait azonban felső-magyarországi működése során is érvényesítette. 1861. december 12-én a szlovák küldöttség vezetőjeként járult Ferenc József elé, hogy átnyújtsa neki a szlovák nemzet turócszentmártoni memorandumát. Az az intézmény pedig, amelynek 1863. augusztus 3-án Moyzes az első elnöke lett, a Matica slovenská, az 1842-ben, Moyzes ottani tartózkodása idején Zágrábban megalapított Matica ilirska (az 1870-es évektől: Matica hrvatska) mintájára jött létre.

A Magyar Királyság szlovák etnikuma körében erősödő illirizmus és szlovák-tudat kapcsolata tehát a Horvátországból hazatérő Štefan Moyzes hatásával hozható összefüggésbe.¹⁶ Tevékenységével elősegítette az önálló szlovák nemzettudat megerősödését, amely egyesítette a 17–18. században még vallási küzdelmek által katolikus és lutheránus táborra tagolt szlovákokat. Nagy tisztelet övezte a szlovák közösségekben, magyar részről viszont felforgatónak tekintették, aki pánszláv eszmékkel fertőzte meg a szlávokat.¹⁷

A szigeti Zrínyi Miklós halálának 300. évfordulója a délszláv és az északi szláv világban egyaránt élénk érdeklődést keltett az 1860-as évek közepén. Zágrábban Matija Mesić (1826–1878) történeti monográfiát publikált a várvédő Zrínyi életéről;¹⁸ Ljudevit Gaj fia, Velimir (1845–1902) Zrínyi-verset írt (*Nikola Zrinski*) és apjával együtt megjelentette Brne Krnarutić költeményét; míg a nyelvész-filológus Vatroslav Jagić (1838–1923) a Zrínyi Péter-féle eposzátldolgozással foglalkozott.¹⁹ Turócszentmártonban a Matica slovenská 1866. május 2-ai ülésén döntötték el, hogy az évfordulóra ünnepséget szerveznek és emlékkönyvet adnak ki. Az ebben való szereplésre felkérték a Štúr-iskola talán legnagyobb romantikus költői tehetségét,

¹⁶ MOLDA, „Štefan Moyzes...”, 90–91; ŠÁTKOVÁ, *Ilyrizmus a myšlienka...*, 29–43.

¹⁷ „Moyses István püspök. A besztercebányai püspöki székből 1850 augusztus 30-ika óta Moyses István ült, a legsötétebb abszolút korszakban a zágrábi kanonoki stallumból magyar püspöki trónra emelt pánszláv rajongónak viselt dolgai kívül állanak ennek a korszaknak a keretén, de azokat hatásaiban még ma is érezzük. Ő volt ugyanis lelkes vezére a pánszláv szellemben lázító turócszentmártoni szláv Matica együletnek, melyet Tisza Kálmán 1883-ban feloszlatozott, ő teremtette meg a pánszláv irányt a besztercebányai papnevelő-intézetben, az ő pazar életmódja pusztította el a püspöki uradalom erdőségeit. 1863-ban elnyerte a belső titkos tanácsosi méltóságot s meghalt 1869. július 5-én. Ott pihen a garamszentkereszti plébánia-templom püspöki sírboltjában. Az a mag, a mit ő vetett el, lassan-lassan enyészetnek indul s ma-holnap kipusztul teljesen. Ádáz munkája nem sikerült. Hiába élt!” *Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája). A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája: Bars vármegye*, szerk. BOROVSKY Samu, CsÁNKI Dezső, SZIKLAY János, Bp., Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, [1903], 433 (Ruffy Pál budapesti minisztériumi tanácsos szövege.).

¹⁸ DUKIĆ, „Zrinski–Frankopan Conspiracy...”, 156.

¹⁹ ANGYAL Endre, „A szláv barokk kutatásának újabb eredményei”, *Helikon* 5 (1959): 78–85, 79–80.

Andrej Sládkovičot (1820–1872) is. Sládkovič 1866. július 20-án August Horislav Krčméryhez intézett levele tudósít arról, hogy elküldte elkészült munkáját a Matica titkárságára, és a cenzúra döntésére vár.²⁰ Az ünnepség 1866. szeptember 11-én került megrendezésre. Száztizenöt oldalas emlékkönyv készült *Pamätník Matice Slovenskej ku tristoročnej oslave Mikuláša Šubica Zrínského, konanej na Slovensku* címmel,²¹ amelybe Sládkovič hosszú poémáján kívül Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) is írt verset *Zrínsky na Sihoti* (Zrínyi Szigetváron) címmel. Hurban verse részletezi Szapolyai János Zsigmond felelősségét a kialakult helyzet miatt, a várvédők hősiességét, Szulejmán halálát és a végső kirohanást.²² Az emlékkönyv többi írása a szigetvári események előzményeit, Zrínyi korát, Zrínyi életrajzát mutatta be, és a Sládkovičtól származó *Zbit' – lebo mriet!* című dallal zárult.

A Zrínyik hovatarozásáról szóló ideológiai harcban a szlovák tudatú Andrej Sládkovič megszólalása sem számított előzmény nélkülinek. Sládkovič ideológiai fejlődése semmiképpen sem tárgya a jelen tanulmánynak, egyébként is meglehetősen ismertek a hol a magyarokkal való együttélés lehetőségét kereső, hol a pánszlávizmus eszméit hangoztató pálya gondolati fordulópontjai.²³ Azonban sok mindent elmond Sládkovič gondolkodásáról a Magyarországon zajló politikai eseményekhez való viszonyulása. Az 1848–49-es szabadságharcot követően a mind kulturális, mind pedig politikai téren kedvezőtlenül alakuló helyzet miatt abbahagyta az írást, az ötvenes években néhány kivételtől eltekintve nem alkotott újabb műveket. Csak az 1859. évi protestáns pátens és az 1860. évi ún. Októberi Diploma sarkallta arra a költőt, hogy aktívan bekapcsolódjék a közösségi életbe, hiszen a nemzetiségi és vallási ügyek alakulásától függött a szlovák nemzet további sorsa. Az Októberi Diploma egyházpolitikailag kedvező helyzetet teremtett, ennek köszönhetően vált lehetővé 1863-ban a Matica slovenská megalapítása, amely a későbbiekben Sládkovičtól számos esetben kért pályázati bírálatot vagy saját művet.

Sládkovič *Gróf Mikuláš Šubič Zrínsky na Sihoti* (Gróf Zrínyi Miklós Szigetváron) című verse részletezi Szigetvár megtámadásának körülményeit, Zrínyi Miklós hőstetteit és a várvédők helytállását, végül a hősi cselekedeteik miatti isteni megbocsátást és Zrínyi halálát.²⁴ A mű forrásaira tekintve kétségtelen a költő Zrínyi eposzának használata, másrészt kétségtelen olyan szövegek hatása is, amelyek a 17. századi eposzíró és a 19. századi epikus költő közös forrásai voltak. Van a források között magyar és délszláv eredetű egyaránt, és eltérő arányú felhasználásukat kell

²⁰ Andrej SLÁDKOVIČ, *Korešpondencia*, zost. Cyril KRAUS (Martin: Matica Slovenská, 1970), 232.

²¹ *Pamätník Matice Slovenskej ku tristoročnej oslave Mikuláša Šubica Zrínskeho, konanej na Slovensku* (Banská Bystrica, 1866).

²² Jozef Miloslav HURBAN, „Zrínsky na Sihoti”, in JANKOVIČ, *Legenda o grófovi Zrínskom II.*, 108–120.

²³ SZIKLAY, *A szlovák irodalom...*, 330–348.

²⁴ Szövegkiadása: Andrej SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubič Zrínsky na Sihoti”, in JANKOVIČ, *Legenda o grófovi Zrínskom II.*, 67–107.

megállapítanunk akkor, ha az adatszerűsége, és akkor, ha a művészi kidolgozottság jellegzetességeire tekintünk. A Kollár által közzétett szlovakizált cseh nyelvű históriás ének részletét felhasználta ugyan Sládkovič,²⁵ de a 16. századi szöveg cselekményvezetése, főként a kirohanás teljes említetlenül maradása, Zrínyi halálának egészen másfajta, tulajdonképpen méltatlan körülmények közé szcenírozott módja teljesen idegenek Sládkovič szemléletétől, kompozicionális tekintetben tehát nem szolgált mintaként. Az adatszerű források között a legnyilvánvalóbb a szigeti ostrom történetének a várkapitány kamarása, Ferenac Črnko által leírt első összefoglalása, amely a 19. század közepén a horvát eredeti helyett a szlovén Samuel Budinának – már a 16. században nyomtatott kiadásokat megért – latin, német és olasz fordításában-átdolgozásában volt elérhető. Sládkovič költeménye számos olyan epizódot és motívumot tartalmaz, amely mind Zrínyinél, mind Budinánál megtalálható, míg egyes epizódjainak forrása csak az egyik, másoké csak a másik mű lehetett. A műegész kompozíciójára és esztétikai összhatására tekintve viszont nem kétséges Zrínyi eposzának elsődleges mintaként és ihlető forrásként való felhasználása. Röviden érdemes érinteni azt is, mely művek nem voltak Sládkovič forrásai. Zrínyi forrásai közül nem használta sem Istvánffy latin históriáját, sem Brne Krnarutić horvát versét, noha az utóbbiban számos motívumot található voltna a várvédők magyar helyett horvát identitásának kiemelésére.²⁶

Először következzenek azok az epizódok, amelyek Budinánál, Zrínyinél és Sládkovičnál egyaránt megtalálhatóak. Ilyen a Siklós melletti mezei támadás. Mind Budina, mind Zrínyi hosszan leírja a Siklónál tartózkodó törökök megtámadását és a csatát, míg Sládkovič csupán két versszakot szentel a török tábor magyar csapat általi megközelítésének és a két sereg összecsapásának, amit mint távoli szemlélő

²⁵ Az *O Sığetském zámku* című ének 75–81. versszaka elbeszéli az egyik szigetvári állhatatos várvédő és felesége történetét. Amikor a férj látta, hogy kilátástalan a helyzet, meg akarta menteni feleségét a megbecstelenítéstől, ezért kihúzta a kardját, és megragadta a nyakát, hogy fejét vegye. Az asszony arra kérte a férjét, hogy ne ölje meg, inkább adjon neki huszár ruhát és kardot. Miután ez megtörtént, és a törökök meglátták lovon az asszonyt, azonnal felismerték asszony voltát és el akarták fogni. Az asszony levágott hét törököt, végül mellkason lőtték és leesett a lováról. „Pjseň o Sığetském...”, 43–44. Sládkovič művében a szigetvári férfiak, belátva, hogy reménytelen a helyzetük, eldöntik, hogy feleségeiket nem engedik török kézre kerülni és megbecsteleníteni, ezért karddal ölik meg inkább őket. Madlena Kozárova látva, hogy mire készülnek, arra kéri a férfiakat, hogy a török vérrel beszenyezett kardokat ne az asszonyok szívébe mártsák, hanem inkább adjanak kardot a kezükbe, hogy együtt harcolva haljanak meg. SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubič...”, 93–94. Amint látható, a két cselekményelem szoros megfelelésben áll, míg erősen különböznek Deli Vid feleségének férfiruhás epizódjától Zrínyi eposzában: *Szigeti veszedelem* (a továbbiakban: SzV) 13. ének, 6–16. versszak.

²⁶ Lásd a mű magyar fordítását: Kiss, *Zrínyi énekek...*, 19–55. Sládkovičnál nincs olyan cselekményelem vagy egyéb motívum, amelynek megmagyarázásához Krnarutić használatát kellene feltételeznünk.

porfelhőként és kardok villanásaként ír le.²⁷ Később, amikor Szigetvár már körül van zárva és elkerülhetetlen az összecsapás, Zrínyi magához rendeli kapitányait, és felesküszik a vár védelmére. Az eskü mindhárom műben elhangzik, közülük Budina és Sládkovič esküszövege – a szlovák költő egyszerűsítései ellenére – közvetlen megfelelést mutat.²⁸ Szintén szorosan megegyeznek mindhárom műben Zrínyi Miklós kirohanás előtt tett előkészületei.²⁹

Más epizódok csak Budina és Sládkovič szövegében találhatóak. A szlovák költőnél a cselekmény kezdetén a várkapitány a kezében tartja a küldönc rossz híreket hozó levelét. Nem kerül kifejtésre, hogy mit tartalmaz a levél és hogy honnan érkezett a küldönc. (E tekintetben mintha Katona József *Bánk bán*-drámájának emlékezetes jelenete szolgáltatott volna kidolgozási mintát Sládkovič számára a negyedik szakasz kezdetéről, ahol Gertrudis előtt ismertettek épp egy olyan levelet, amelynek tartalma – legalábbis akkor – kifejtetlen marad a néző számára.) A *Szigeti veszedelemben* nincs ilyen részlet, Budinánál viszont a második

²⁷ BUDINA Sámuel, „A híres szigeti vár bevételének históriája... 1568: Német változat”, ford., bev. KELENIK József, in *Szigetvár 1566. évi ostromának igaz története*, összeáll., kiad., jegyz. FODOR Pál, tan. KELENIK József, 177–200 (Budapest: MTA BTK, 2019), 178–180; SzV 3. ének, 44–114. versszak; SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubič...”, 72. (Budina latin és német szövege között vannak különbségek, nincs azonban olyan fontosabb eltérés, amelynek jelentősége lenne Sládkovič verse szempontjából. Az összevetésekhez a német változat magyar fordításának lapszámait adom meg.)

²⁸ Budina esküszövege (a német változathól készült magyar fordításban): „Én, gróf Zrínyi Miklós, esküszöm a legjobb és leghatalmasabb Istennek először, azután a császár őfelségének, legmagasabb világi hatóságunknak és szenvedő országunknak, végül pedig nektek, vitéz és bátor férfiak, akik itt összegyűltetek, úgy segéljen engem az Atyaisten, a Fiú és a Szentlélek, a Szentháromság és az egy Isten, hogy titeket soha el nem hagylak, veletek fogok vagy győzni, vagy meghalni, addig pedig történjen bármi jó vagy rossz, azt veletek együtt viselem.” BUDINA, „A híres szigeti...”, 183. Sládkovičnál: „Én, gróf Zrínyi Miklós bán esküszöm az élő Istennek, a királyomnak, szerencsétlen hazámnak és csapatomnak, hogy Szigetvárt nem adom a gyilkosnak, nem hagyom el a trónt, a hitet és hazámat, mindezt élni és halni mindig kész vagyok; hogy teljesítem, kérlek, segíts nekem benne, Atya, Fiú és Szentlélek.” SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubič...”, 82. (Sládkovič versének tudomásom szerint máig nem készült magyar fordítása, cselekményét ezért magam parafrázálom, szükség esetén pedig saját nyersfordítást adok.)

²⁹ Sládkovič szerint már virrad, amikor a várkapitány kék bársony és arany ruhát hozat magának és felöltözik. Megparancsolja szolgájának, Cserenkó Ferencnek, hogy készítsen két zsákba dukátokat, de ne legyen közöttük török pénz. Vértje alá rakja a vár kulcsait. Kiválasztja és felkötöi derekára apja régi kardját. Hüvelyéből kihúzza a kardot, a hüvelyt az asztalon hagyja. SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubič...”, 95–96. Ez az epizód néhány részlettel eltekintve megegyezik a két másik műben szereplő készülettel. A *Szigeti veszedelemben* Zrínyi egybehordja és felgyűjtja kincseit. Kiválasztja a kivételes napokra használt ünnepi ruháját. Száz aranyat rak kétfelé dolmányába. Számtalan kardja közül kiválaszt egyet és oldalára köti (15. ének, 12–17. versszak). Budinánál Zrínyi száz magyar forintot hozat, és felhasítva a selyemmentét, a bélés és a selyem közé rakja. Cserenkó Ferenc a gróf parancsára négy könnyű kardot visz oda a várkapitánynak kipróbálásra, s Zrínyi az apja kardját választja ki. BUDINA, „A híres szigeti...”, 194–195.

felderítő ad át Zrínyi Miklósnak egy levelet a török hadsereg mozgásáról.³⁰ Egészen szorosan egyezik Budina és Sládkovič szövegében a törökök drávai hídverésének elbeszélése. Az emberi szándéknak és akaratnak a természet erői általi háromszori elsöprése, a hídnak az áradások általi elpusztítása egyrészt a vergiliusi epika hatását kelti, ahol gyakoriak a hasonló háromszori ismétlések, másrészt természetesen Xerxész hídverésének egészen Hérodotoszig visszavezethető topikus hagyományát is felidézi. Ám mindegyre Budina szövegében közvetlen történeti forrás van, amit Zrínyi e tekintetben nem aknázott ki.³¹

Budina szövege mellett azonban a *Szigeti veszedelem* Sládkovič általi közvetlen felhasználása is kétségtelen tény, mert egyes motívumok csak onnét származhatnak. Amikor a siklósi győzelmet követő éjszakán a várban béke honol, Zrínyi a várfalon térdre borulva hívja segítségül az Istent. Ehhez nagyon hasonló jelenet játszódik le Zrínyinél, amikor a várkapitány hajnalban szokásához híven a szent feszület előtt térdel és könyörög az Istenhez.³² Sládkovič művében a Szigetvár alá vonulást követően jószokások érkeznek a török táborba, akik egy órán keresztül a csillagtábláikat és az eget kémlelik, majd elhangzik a jóslat: „...átvágja a mieinket a tüzes kard, az ígért sírt nem lehet elkerülni, az elesettek között mohamedán tömegek lesznek!” A vészes jóslatnak nyoma sincs Budinánál, azonban a *Szigeti veszedelem*ben megtalálható ez a részlet, még a sereg Szigetvár alá vonulását megelőzően.³³ De Sládkovič versének

³⁰ BUDINA, „A híres szigeti...”, 178; SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubič...”, 70.

³¹ Hasszán bég megkapja a szultán parancsát aranyszegélyű kendővel és selyemzsinórral. Azonnal a híd építésébe kezd, azonban „háromszor rögzíti a gerendát a parthoz, háromszor viszi el a víz a gerendát.” SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubič...”, 74. Budinánál mindez részletesebben kifejtve található. Hamzának nevezi azt a béget, aki utasítást kap a császártól a híd építésére azzal a fenyegetéssel, hogy ha nem teljesíti parancsát, karóba húzzák saját háza előtt. A bég elkezd építeni a hidat: először Újtótól nem messze építi fel, azonban éjszaka az árhullám összetöri és elsodorja; másodszor lejjebb a Dráván két nap alatt felépíti a hidat, azonban ezt is egy éjszaka alatt elviszi a víz; harmadszor Eszék közelében kísérli meg, azonban be sem tudja fejezni, mivel akkora a sodrás. Hamza bég csauzt küld a szultánnak a híd sikertelen felépítéséről. Válaszul a szultán selyemkendőt küld vissza, amelynek peremén aranybetűs írás van, a követtel pedig azt az üzenetet küldi, hogy ha nem készül el a híd, akkor azzal a kendővel fel fogja akasztatni. Ennek hatására újra elkezd építeni a bég a hidat, amit tíz nap alatt készít el. BUDINA, „A híres szigeti...”, 181.

³² „Keresztre feszített, kegyelmezz nekünk! Az atya ne árássa ránk haragját! Tekints a véráztat-ta vidékre! Támaszd fel az elfonnyadt pálmát! – Kegyelmezz, urunk!” SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubič...”, 73. Vö. SzV 2. ének, 64–78. versszak.

³³ SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubič...”, 78. Zrínyinél Szulejmán divánt hív össze, és úgy határoz, hogy Szigetvár ellen indul, azonban előbb jóslásra hívja a főpapokat. A papok rossz előjelnek tartják, hogy a levágott ezer juh tetemét kisebb sasok elkezdik szagatni, azonban jön egy nagy fekete sas, ami elhajtja a kisebbeket, és leszálva a tetemek közé nem eszik a húsból. A szultán nem hisz a főpapoknak, akik óvni próbálják a Szigetvár alá vonulástól, sőt úgy értelmezi a történeteket, hogy a nagy fekete sas a keresztények húsból kíván táplálkozni, azért nem fogyasztotta el a juhok tetemét. SzV 4. ének, 66–80. versszak.

zárlata, a hősök lelkéért érkező angyalsereg is elképzelhetetlen a *Szigeti veszedelem* nélkül.³⁴

Természetesen a források és hatások rövid összegzésével messze nem meríthetők ki Sládkovič művének poétikai értékei és jellegzetességei. Vannak olyan cselekményes elemei, amelyek mind Budinához, mind Zrínyihez képest eltérésként regisztrálандók. Míg a *Szigeti veszedelemben* és Budinánál a törökök Isztambulból való megindulásakor nem tudható, hogy Eger vagy Szigetvár felé fordul-e a hadsereg, s csak a Siklós mezején történt események hatására dönt úgy a szultán, hogy Szigetvárat fogja megtámadni, Sládkovičnál már Szulejmán támadásának egyedüli indítóoka a siklói mezőn elszenvedett török vereség.³⁵ A várkapitány Keresztelő Szent János fejevételét felidéző jósálma is Sládkovič nagy erejű saját invenciójának tűnik.³⁶ Ha csak a forrásokhoz való viszonyára tekintünk, elmondható, hogy a szlovák költő nagy erudícióval használta fel a magyar eposzt és a délszláv eredetű történeti beszámolókat egyaránt. De azonnal hozzá kell tenni, hogy mindkét kulturális hagyományt újraírta, kiegészítette és átdolgozta a – nemcsak a szlovák, hanem a csehszlovák nemzettudathoz képest is tágabban értett³⁷ – pánszláv ideológia jegyében.

Ez a pánszlávizmus leginkább azokon a helyeken tapintható ki, ahol Sládkovič változtat a forrásain vagy kibővíti és értelmezi az eseménysort. Értelmezésének és beállításának kulcsa a költemény mottójaként Ján Kollártól idézett, majd a poéma tökéletesen megegyező szövegű első és utolsó versszakában nyíltan megcáfolt verssor: „My jsme dali Uhrum Zríniho”. Sládkovič szerint nem igaz, hogy a szláv közösség önként engedte volna át Zrínyit a magyaroknak, azok erővel vették el tőle nemzeti eszményképét. A keretes szerkezet nagy nyomatékot ad annak a gondolatnak, hogy a szigeti Zrínyit, aki horvát származása miatt a szláv család

³⁴ Sládkovičnál kilátástalan harcot vívnek a magyar és a horvát vitézek a törökökkel, Zrínyit mellkason szúrják, azonban eltakarja súlyos sebeit és még inkább ösztönzi embereit a harcra. Megragad egy törököt, és együtt belezuhanak a mély árokba. Közben az angyalok az égből szemlélik a vitézek önfeláldozó harcát és hálaéneket énekelnek. A harcot követően Zrínyi testét és fejét titokban egy török mély sírba húzza be, és ezzel jelképesen eltemeti. Zrínyi Miklós lelkét az angyalok égbe emelik. SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubić...”, 101–104. A *Szigeti veszedelemben* miután Zrínyi végez Szulejmán szultánnal, a törökök nem merik megközelíteni, ezért a janicsárok golyói ölik meg. Ezután az angyalok serege a földre száll, a gróf lelkét az égbe emelik (15. ének, 106. versszak).

³⁵ BUDINA, „A híres szigeti...”, 178–180; SzV 4. ének, 52–65. versszak; SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubić...”, 73.

³⁶ Érdemes itt utalni a kora újkori horvát irodalom egy nagy hatású művére, Marko Marulić (1450–1524) költeményére a Holofernész fejevételét végbevívő Judit történetéről. Első modern kori kiadása 1869-ben jelent meg Zágrábban.

³⁷ LÖKÖS István, *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei*, Csokonai Universitas könyvtár: Bibliotheca studiorum litterarium 10 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997), 45.

tagja és most háromszáz évnyi fogság után hazatérhet hazájába, hogy nemzetét tanítsa, a szlávok sosem adták a magyaroknak: azok elvették tőlük, akárcsak nemzeti szabadságukat. Sládkovič terjedelmes epikus költeménye a várvédő Zrínyi alakjának visszavétele a szláv panteonba, mégpedig a költő dédunoka Zrínyi szövegének erőteljes felhasználásával.

Fontos mondanivalót hordoz a nemzeti identitás szempontjából a Zrínyi eposzában egyáltalán nem említett mohácsi vereség is, amely Sládkovič művének egyik ismétlődő motívuma.³⁸ A szlovák költő romantikus látomása Mohácst ostromolt, kísérteties, a sírhant alá süllyedt erőként jeleníti meg, amelynek központi termében az asztalt szellemalakok ülik körbe: püspökök, papok, főurak, és az asztalfőn egy koronás fő ül, akinek öltözékén sár és homok. A penészes étkek és romlott bor fölött sáros ruhában ülő királyi kísértet II. Jagelló Lajos, Magyarország és Csehország királya, akinek mohácsi pusztulása óta többé nem ült szláv uralkodó a Magyar Királyság trónján. Az idegen, osztrák királyok ráadásul nem is támaszkodtak szláv alattvalóikra, hanem a dölyfös, erőszakos magyar rendeket privilegizálták. Sládkovič erről is nagy nyíltsággal beszél. Már azoknak az okoknak a felsorolása, amelyek az Úristen haragját felindították a magyarok ellen, jelentősen különbözik Zrínyi szövegétől. Míg a *Szigeti veszedelemben* az isteni büntetés oka sokféle erkölcsi vétek („sok feslett erkölcs és nehéz káromlás, / Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás, / Fertelmes fajtalanság és rágalmazás, / Lopás, emberölés és örök tobzódás”), Sládkovič Isten bosszúálló haragjának egyedi okaként a magyarok dölyfös viszálykodását nevezi meg.³⁹ Zrínyi eposzához hasonlóan Sládkovič versének egészén is végighúzódik a züllött és anarchikus pogány és a tiszta erkölcsű keresztény tábor ellentétpárja,⁴⁰ Sládkovič hatvanas évek közepi gondolatrendszerének kulcsát mégis az a két strófa adja meg, amelyben az öncélú katonai rombolás és a békés alkotómunka nem mint a pogány és a keresztény, hanem mint a magyar és a szláv világ jellemzője szembesül:

³⁸ Először akkor kerül elő, amikor a seregszemlét követően Zrínyi Miklós buzdító szavakat intéz a siklósi mezőn összecsapásra készülő vitézeihez. Szavaival a Mohács mezején elszenvedett vereségre emlékeztet, az ott elesettekre és az Isztambulba hurcoltakra. A török felvonulás is lokalizálást nyer Mohácshoz képest; SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikulás Šubić...”, 71. A következő lényeges Mohács-leírás Szigetvár külső részének törökök általi felgyújtása után következik; SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikulás Šubić...”, 88.

³⁹ SzV 1. ének, 10. versszak; SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikulás Šubić...”, 68.

⁴⁰ Ilyen például az a jelenet, amikor az említett jóslatot nagy hangzavar követi a törökök táborában, ezzel szemben Szigetváron szent nyugalom honol és csendes ima. SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikulás Šubić...”, 79.

Akik a városokat építették – azok dicsőség nélkül halnak,
 akik lerombolták a városokat – azokat dicsérik a történetek,
 semmibe veszi azokat a világ, akik megszentelték a fejüket,
 és azok, akik levágták a fejeket, jól vannak!

A csendes síroknál senki nem áll meg,
 a győzteseket dicsérik a szobrok és trófeák –
 hej, ezeket az énekeseket és énekeket elégették,
 az énekesek, az énekek – az égetőket dicsérték!

Ítéld meg, Teremtő Isten, ítéld meg a nemzeteket!
 A büszkeség és igazságtalanság elfoglalták a trónt,
 ó, az ájtatosoknak rosszul, a rosszaknak jól megy a dolguk,
 az ököl és az erőszak tiszteletet kap!
 Vajon még mindig Tamerlán vezet minket? –
 Mít tűrsz még el, Uram, a kettős törvényen kívül?
 De csend legyen, lélek, közel a végítélet kora,
 alávetések és felemelések lesznek!⁴¹

Sládkovič erőteljesen fejezi ki mind a Habsburg birodalmi patriotizmussal, mind a magyarországi Hungarus patriotizmussal szembeni, pánszláv identitással átitatott nézeteit a szlávok erényeiről és történeti hivatásáról. Kései munkája kétségkívül a Hungarus-tudat végének elérézését bizonyítja. Megalkotása során mind irodalmi, mind történelmi forrásszövegeket használt, az előbbieket magyar és szlovákizáló cseh nyelven olvasta, az utóbbiak között pedig bizonyosan ott volt egy horvát eredetű szöveg latin vagy német fordítása. Tendenciózusan olvasta, a szlovák nemzeti ébredés szolgálatába állította őket. Különösen figyelemre méltó, hogy a magyar barokk nemzeti eposz tartalmi elemeit és vonatkozásait egy nemzetébresztő szlovák epikus költeményben hasznosította.

Hozzá kell még tenni ehhez, hogy nem csupán a barokk költemény tartalma és ideológiája hatott Sládkovičra, hanem bizonyos tekintetben megformálásának barokk jellegzetességei is. Szorosan összekapcsolja a barokk alkotásmódot Sládkovič nemzedékének romantikus irodalmi törekvéseivel az affektusok hatásesszövegként való alkalmazása. Az affektivitás, amely Arisztotelész óta a retorikai szövegalkotás fontos részét képezte, a kora újkori vallási megosztottság meggyőző-manipuláló műveletei között fokozott jelentőségre tett szert, s az invenció összetevők köréből mindinkább az elokúció fennhatósága alá lépett át, „a praeceptumokban

⁴¹ SLÁDKOVIČ, „Gróf Mikuláš Šubič...”, 100.

megjelenik a pathetikus figurák elkülönített csoportja”.⁴² Az affektusok előtérbe kerülése, az érzelmekkel és indulatokkal való számvetés, a trópusok és figurák érzelmi hatása, a hallgatóság érzelmeinek megindítása, nyugalmi helyzetből való kimozdítása erős ideológiaközvetítő szerephez jutott. Míg a névtelen 16. századi magyar és szlovák versszerző és a történeti beszámolót szövegező Budina arra törekedett, hogy tényszerű leírását adják a szigetvári eseményeknek, Zrínyi úgy szerkesztette meg művét, hogy az Isten és az ember közötti, az ember és a hazája közötti felfoghatatlan szeretet megértésének lehetőségét érzékeltesse az olvasóival. Isten a bűnös magyarok iránti mérhetetlen haragjának leírásával már az események elbeszélésének a kezdetén a magyarokra váró szenvedéseket érzékelteti. A büntetésként érkező török egy másik affektus kiindulópontja lesz, mégpedig az emberi félelemé. A minden bűntől mentes szigetváriak több alkalommal sikerrel szállnak szembe az Isten haragjának eszközéül küldött törökkel, aminek az lesz a következménye, hogy pusztulás borít el mindent, ami a befogadóban félelmet, rettenetet ébreszt. A szigetváriak szükséges pusztulása, majd ezt követő megdicsőülése ellentétes érzelmet generálnak, megindítják az olvasót.

A romantikus költő, Andrej Sládkovič a *Szigeti veszedelem* bravúrosan irányított affektusainak hatás eszközét veszi át és fejleszti tovább, szlovák nemzeti jelleget kölcsönözve Zrínyi Miklós önfeláldozó harcának. A Bach-korszakban önkéntes hallgatást választó költő a politikai lehetőségek kinyíltával a barokk korszak mintaadó szövege nyomán működésbe léptetett trópusos és figurális hatáskeltést alkalmazza, hogy nemzeti szerepvállalásra buzdítsa szláv kortársait a szigetvári Zrínyi példáján keresztül.

---

⁴² TASI Réka, *Az isteni szó barokk sáfárai*, Csokonai Universitas könyvtár: Bibliotheca studiorum litterarium 45 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009), 149.